
Recenze

Fregův „Pojmopis“ aneb zpráva o jednom nakladatelském zmetku

Gottlob Frege: Logická zkoumání a Základy aritmetiky

Přeložil Jiří Fiala. Praha, Oikúmené 2011. 266 s.

Gottlob Frege: Pojmopis

Přeložil Jiří Fiala. Praha, Oikúmené 2012. 194 s.

V poslední době se českému čtenáři dostaly do ruky dva knižní tituly z pera Gottloba Frega. První tvoří výbor jeho drobnějších prací (včetně přelomového článku „O smyslu a významu“) spolu s kompletními *Základy aritmetiky*, které představují Fregův hloubkou i stylem dosud nepřekonaný příspěvek k filosofii matematiky. Druhým titulem je překlad Fregovy *Begriffsschrift*, v níž byla založena moderní logika. Stalo se tak díky nedávno zesnulému Jiřímu Fialovi, jenž si i v nesnadné komunistické době dokázal mimo oficiální filosofické struktury vybudovat značný přehled o tom, co stojí za to číst a překládat, a jehož zásluhou měl český čtenář již od počátku devadesátých let některé Fregovy texty k dispozici. Tyto překlady bohužel buď vyšly v relativně těžko dostupných periodikách, nebo existovaly a byly distribuovány v pracovních verzích. Jako takové měly přirozeně daleko k dokonalosti, svému účelu ale posloužily více než dobře a představovaly i příslib, že po jistých, i když nemalých redakčních úpravách bude mít čtenář vbrzku k dispozici jakýsi minimální fregovský korpus.

Žel, nestalo se tak. Co se týče prvního svazku, ze zcela nepochopitelných důvodů do něho byly přeneseny prakticky všechny přehmaty dostatečně známé všem, kdo s Fialovými texty neoficiálně pracovali. Nejedná se přitom o záležitosti interpretace, na které lze mít odlišný názor, ale o prostá překladatelská, gramatická, typografická i věcná přehlédnutí, která by nebylo problém odstranit pečlivou redakcí. S ohledem na jejich četnost a fakt, že mnoho z nich lze odhalit už pouhou soustředěnou četbou, bez nutnosti srovnání s originálem, lze usoudit, že žádná taková redakce neproběhla. Takto se nám i v novém vydání objevuje mezi studentstvem proslavená věta „všichni savci jsou venkované“,¹ která vznikla záměnou dvojího významu slova „Landbewohner“, totiž venkovan a suchozemec, a u níž i velmi

1 Frege, G., *Logická zkoumání a Základy aritmetiky*. Přel. J. Fiala. Praha, Oikúmené 2011, s. 86.

laický čtenář vytuší, že je jaksi v nepořádku.¹ Abych nebyl obviněn ze selektivnosti (každý překladatel delšího spisu ví, že nějakému přehmatu se úplně vyhnout nelze), беру si do ruky hned první článek a procházím namátkou přibližně sedm konsektivních stránek. Nacházím následující:

S. 35: ve větě „V hypotetické myšlence jsou obsaženy dvě myšlenky v záměnném vztahu.“ je „Wechselbeziehung“ chybně přeloženo jako „záměnný vztah“ místo „vzájemný vztah“ (o něco výše je překlad správně, což je ovšem ještě více matoucí, neboť obě věty jsou v textu porovnávány); tamtéž v poznámce pod čarou chybí na konci věty tečka; s. 36: věta „Kdy a kde k tomu došlo, lze sice poznat pouze ze souvislosti, je to však třeba pokládat za tím určené.“ je neobratně a vlastně i špatně formulovaná, neboť zájmeno „tím“ z „dadurch“ se vztahuje k „souvislosti“; s. 37: v textu psáno střídavě „Slunce“ s malým „s“ i s velkým „S“; s. 39: ve větě „Ve vyjádření první myšlenky mají slova ve vedlejší větě svůj nepřímý význam, zatímco táž slova ve vyjádření druhé myšlenky mají svůj obsah obyčejný.“ má být místo „obsah“ rovněž „význam“ jako předtím (to je podstatné, protože v článku Frege původní termín „obsahu“ rozdělil právě na „smysl“ a „význam“); s. 40: věta „Vedlejší důvodovou větou jí příslušející hlavní větou vyjadřujeme více myšlenek...“ nedává gramatický smysl, protože vypadla spojka „a“; s. 41: ve větě „... když nějaká část věty odkazuje jen neurčitě a místo toho, aby byla vlastním jménem.“ spojka „a“ naopak přebývá a mění její smysl; s. 42: věta „... nedokazují nic proti našemu názoru, že významem věty jsou pravdivostní hodnoty a že jejich smyslem je myšlenka.“ je špatně přeložena, v originále je „... nedokazují nic proti našemu názoru, že pravdivostní hodnota je významem věty, jejímž smyslem je myšlenka“. Atd atd.

Je-li tento stav prvního svazku politováníhodný, stále lze i přesto vidět jisté výhody v tom, že běžnému čtenáři poslouží k první orientaci, následně si pak při případném větším zájmu o téma může vzít k ruce originál nebo některý ze slušných anglických překladů. U vydání překladu Fregovy *Begriffsschrift* bohužel s ohledem na její charakter neplatí ani to a lze jednoduše říci, že v této podobě prostě překlad vyjít neměl. Tím, že se tak stalo, aspiruje kniha v nakladatelském kontextu, českém i světovém, na jakési neblahé unikum. Vina přitom ve výsledku jednoznačně padá na hlavu redakce. Ta, resp. redakční kolektiv, podle všeho dosti rozsáhlý, v závěrečné poznámce uvádí, že se překladatel vydání nedožil, ale do redakce odevzdal hotový překlad. To je ovšem pravda jen zčásti, protože Fiala byl – jak je u komplikovanějších textů zvykem či spíše nedobrovolnou nutností – také předpokládaným autorem sazby, která v tomto případě zahrnuje i potřebu reprodukovat Fregovo zvláštní, dvojdimenzionální písmo. To není přirozeně snadné, šlo to nicméně i v době, kdy neexistovaly možnosti moderní počítačové sazby (viz starý anglický

1 Kdybych měl, jak je to v předkládané knize běžné, tendence komentovat Fregův text čistě v závislosti na tom, co mě kde zajímavého, byť jen volně souvisejícího napadne, dodal bych zde křížový odkaz na s. 209 a větu „všechny velryby jsou savci“.

překlad spisu),¹ a Fiala sám ostatně v LaTeXu používá příslušnou „package“, byť nejspíš v nějaké omezenější formě, která nedovoluje přepis složitějších formulí. Vzhledem k tomu, že Fregovy symboly tvoří podstatnou část a fakticky i vlastní obsah dílka, které je má nejen zavést, ale i jejich zavedení ospravedlnit, je schopnost jejich adekvátní reprezentace, a to zcela bez diskuse a možnosti jakýchkoli výtáčků, nutnou podmínkou jeho vydání. Prostý text, tvořící především úvodní stránky eseje, rozhodně není natolik překladatelsky náročný či profilující, aby takové vydání sám o sobě ospravedlnil. To ostatně platí pro Fregovo dílo jako celek: Frege není filosof Heideggerova typu, který by vyžadoval kongeniálního překladatele podávajícího svébytný interpretační výkon či rozsáhlý poznámkový aparát; člověk také nemusí být zrovna detailní znalec Fregova (nijak obsáhlého) díla, aby se tohoto překladu mohl (s případnými korekcemi třetí osoby) chopit; a rozhodně nemusí, jak se podle redakce děje, komparovat německý originál s anglickým a francouzským překladem! Stačí se soustředit na Fregovu jasnou a přímočarou němčinu.

A to nemusí být samozřejmě málo! Tam, kde není – jako v *Begriffsschrift* – technický, patří totiž Frege – podobně jako třeba Schopenhauer, s nímž sdílí břitký a ironizující způsob vyjadřování – mezi znamenité stylisty a jeho práce, argumentačně i jazykově cizelované (Frege např. prakticky vůbec neužívá cizích slov), tak představují z literárního hlediska určitou překladatelskou výzvu a možnost dalšího obohacení a rozvinutí mateřského jazyka. Do jaké míry se těchto výzev překladatel zhostil v prvním svazku, jsem částečně naznačil výše a dále se tomu už věnovat nehodlám; v případě svazku druhého to není ani zapotřebí. Tento text proto ani nepovažuji za klasickou recenzi, ale spíše za jednoduchou zprávu o jedné nakladatelské blamáži. Nad vlastním typografickým provedením druhého svazku totiž zůstává rozum stát a marně pátrá po jakémkoli vstřícném vysvětlení:

Prvních cca 50 stran obsahuje český překlad, včetně přepisu Fregových formulí. Na s. 47 se ovšem z ničeho nic z poznámky pod čarou dozvídáme, že dál bude následovat zrcadlový překlad, tj. kopie původního Fregova textu a jeho notace na levé straně, s českým překladem na pravé straně, přičemž Fregovy formule budou od tohoto okamžiku na pravé straně převáděny do moderní, lineární notace. Jelikož zdůvodnění tohoto kroku podáno není a v přibližně této podobě byl text k dispozici již před deseti lety (já ho tak určitě viděl asi před 6 lety, kdy už se o vydání uvažovalo), nezbyvá než usoudit, že se sazeči jednoduše od tohoto místa již nechtělo s Fregovými znaky trápit a redakce si toho buď nevěšila, nebo nevěděla co s tím, nebo jí to bylo jednoduše jedno, případně všechno dohromady. Redakční noticka na s. 191, podle níž překladatel tuto změnu na příslušných stranách „vysvětluje“, tento dojem nejen nevyvrací, ale naopak prozrazuje, že redaktoři mají elemen-

1 Frege, G., *Begriffsschrift*. Transl. S. Bauer-Mengelberg. In: van Heijenoort, J. (ed.), *From Frege to Gödel. A Source Book in Mathematical Logic, 1879-1931*. Cambridge, MA, Harvard University Press 1977, s. 1-82.

tární problém rozlišovat mezi „vysvětlením“ (proč) a „konstatováním“ (že). Stejně tak hrdě znějící zmínka – tón redakce místy připomíná nadšení otce nad svým prvorozeným –, že je v knize čtenáři nabízen hned dvojí překlad – dobře, synek trochu šilhá, protože dvojpřeklad začíná až od s. 48 –, a to Fregova německého textu do českého jazyka a jeho dvojdimenzionální notace do jednodimenzionální, rychle ztrácí na síle, neboť tohoto potěšení, cizozemcům dosud upíraného, si lze užívat jen do s. 99! Tím nabývá celá akce rozměrů rádia Jerevan. S uvedenou stranou totiž přichází další nečekaná změna, rovněž uvozená poznámkou, a takto tedy podle redakce „vysvětlena“: Fregovy formule se přestanou v českém textu uvádět vůbec, místo nich následuje jen číslo věty nebo prázdný prostor, jež si má čtenář doplnit přiřazením formule z německého textu vlevo. Místo „luxusního“ dvojího překladu tak najednou nemáme ani celistvý překlad jediný – místo prvorozeného syna se na nás z vázané a pěkně přebalené postýlky šklebí postřelený tchoř. Jak dlouho zvířátko přežije, není přitom vůbec jasné. V mém výtisku chybí třeba na konci spisu, konkrétně na s. 178-179, text úplně, tj. jsou tam prázdné stránky; jelikož o tom redakce tentokrát mlčí, předpokládám, že to nebyl úmysl. Možná je to jen tiskařský šotek. Záleží na tom ale ještě?

Naivní by byl ten, kdo by se utěšoval, že přes provedený typografický zmetek je mu k dispozici alespoň německý originál, jak se např. zcela bezostyšně tvrdí v anglickém „summary“.¹ Ani ten totiž není přetištěn celý, neboť začíná právě až na s. 48, tj. jeho první část chybí! Této redakční kaši je pak dána koruna na závěr, když je jaksi nezištně a zdarma připojen seznam aristotelských sylogismů s nonšalantním a, jak se praví, „vpravdě filozofickým důvodem“, že je na něm vidět proměna logických pojmů, neboť „Frege si totiž uvědomil, že vzhledem k možnosti skládat predikáty pomocí logických spojek může být výsledný rozsah složeného predikátu prázdný, což samozřejmě dříve nikoho nenapadlo“. Zvláště působné je zde slůvko „samozřejmě“. Navíc se prý na s. 39 tak jako tak vyskytuje logický čtverec. V tomto duchu mohla redakce ke spisu přidat ještě informaci o Kantově tabulce kategorií (ta byla taky vlivná a na s. 16 se k ní odkazuje!), mapku bitvy u Platají (ta je na s. 15 zmíněna hned dvakrát!!) a vlastně cokoli by ji napadlo.

I když záměna „vysvětlení“ za „konstatování“ již leccos naznačila, nic neosvětluje původ tohoto neutěšeného stavu lépe než následující redakční douška: „Zvláštní slovo ‚Begriffsschrift‘ přeložil Jiří Fiala jako ‚pojmompis‘, a to ve shodě s tím, jak je utvořeno v němčině, tj. podobně jako například ‚Zeitschrift‘ nebo ‚Handschrift‘. Jedná se totiž o způsob zápisu, nikoli písmo.“² Ta se totiž doslova opírá o Fialovo vyjádření z předchozího svazku,³ a tím vyvolává pochybnost, zda se nad ním nebo

1 Frege, G., *Pojmompis*, c.d., s. 194. V tomtéž „summary“ se tvrdí, že od § 15 obsahuje kniha přepis Fregova dvojdimenzionálního zápisu. Ani to, jak víme, není pravda, protože tento zápis na s. 99 končí, celý text shrnutí je tedy jednoduše lživý!

2 Tamtéž, s. 193.

3 Frege, G., *Logická zkoumání a Základy aritmetiky*, c.d., s. 262.

vůbec nad něčím v celém textu příslušní citátoři, když tedy Fialova slova (čteme: „jedná se totiž ...“) prezentují jako vlastní, alespoň trochu zamysleli a zda si přečetli přinejmenším úvodní stránky Fregova spisu, kde je vysvětleno, že jeho písmo se jmenuje *pojmové* proto, že má sloužit k zachycení *pojmového* obsahu. Nebo si představují, že chtěl Frege psát pomocí pojmů? *Zeitschrift* v celém příběhu hraje asi podobnou roli jako ony čarodějnické věštby v *Macbethovi*. Thén z Glamisu totiž, jak známo, ze tří proroctví výsledek toho prvního už zná a o třetí se sám zasedí, vše tedy stojí na úspěchu druhého z nich, jemuž v našem případě odpovídá termín *Handschrift*. Jelikož redaktoři jsou zřejmě podobně důvěřiví jako Macbeth (a nejspíš se nenamáhali podívat se do překladů anglických,¹ případně komentářů k historii pojmu „Begriffsschrift“ ve fregovské literatuře²), nelze se divit, že věc dopadla, jak dopadla, především tedy, že nedošlo k odstranění tolika chyb, které by člověk se samostatným úsudkem snadno našel, a prokázal tak i autorovi překladu, jehož přínos české filosofii nikdo nezpochybňuje, podstatně větší službu než podobné přetisky a rádobý zasvěcené a „pietní“ komentáře. O samotný překlad názvu spisu přitom nejde, ten je snadno akceptovatelný i bez onoho podivného etymologického zdůvodnění, které však názorně ukazuje, jakým způsobem redakce přistupuje k dodanému textu. Zaměstnání, kde se úcta a důvěra k překladateli harmonicky snoubí s úbytkem vlastní práce, lze redaktorům jenom závidět. Ne všichni máme to štěstí, zvláště když jsme si produkt této symbiózy nedopatřením zakoupili. Čteným čtenářům Filosofického časopisu nákup rozhodně nedoporučujeme.

Vydání překladu Fregových spisů v předložené formě, zvláště u nakladatelství, které pretenduje – a zdálo se, že nikoli neprávem – na roli, kterou má na německém trhu třeba *Reclam*, je příznakem jisté krize. Její velikost lze měřit právě tím, že k úspěchu stačilo relativně málo: provést řádnou redakci textu a najít způsob, jak vysázet Fregovu notaci. Na tyto „drobnosti“ již zjevně nezbyvá v naší nakladatelské praxi čas. Je zvláště ironické, že Frege své – naše – pappenheimské znal, když právě ve vztahu k nezvyklosti svého písma, v němž má dvojdimenzionalita odrážet výhodu psaného proti linearitě mluveného, říkal, že „sazečovo pohodlí přece není *summum bonum*“.³ Kéž by šlo, říkáme si, jen o sazeče! Byla-li totiž praxe vydávání „divokých překladů“ v době zavlažování bolševického úhoru ještě omluvitelná, dnes již žádnou objektivní omluvu nemá; zahraniční literatura je dostupná, studenti jazykově vybavení, kompetentních překladatelů není jako šafránu. Čtenář

1 V těch se tento výraz vyskytuje buďto nepřeložen, nebo ve verzi „conceptual notation“, nebo ve verzi „concept-script“, která odpovídá českému překladu.

2 Výraz je novotvar, který ale není bezprecedentní. Používá ho Trendelenburg, od něhož ho Frege pravděpodobně převzal, před ním ale již, což je pro nás zajímavé, český herbartovec František Bolemír Květ ve své knize *Leibnitz'ens Logik, nach den Quellen dargestellt* (Praha, F. Tempsky 1857). Květův spis je mj. dostupný v elektronické formě na www.archive.org.

3 Frege, G., „Ueber die Begriffsschrift des Herrn Peano und meine eigene“. *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig*, 58, 1896, s. 364.

má tedy na po všech stránkách dobře odvedenou práci jednoduše nárok – zvláště, je-li jako zde podporována z veřejných prostředků.

Vojtěch Kolman